

ORBÁN OTTÓ

Az éjnek rémjáró szaka

MAGVETŐ

„Most van az éjnek rémjáró szaka...” (Hamlet)

„Hatvanöt év, majd hatvanhat, / A verseim lassan megtelik halállal. (Orbán Ottó)

Tarján Tamás

FAGYBAN LOBOGÓ LÁNG EGY KASS JÁNOS TERVEZTE KÖNYVRŐL

(ORBÁN OTTÓ: AZ ÉJNEK RÉMJÁRÓ SZAKA)

Amikor 1992-ben, ötvenhat éves korában átvehette a Kossuth-díjat, Orbán Ottó költő már nem volt teljesen egészséges, sőt nem is áltatta magát azzal, hogy lassú, megállíthatatlan előrehaladásának ismert betegsége támadását valaha is végérvényesen visszaverheti. A kór elviselésére és szívós mindennapi fizikai-lelki harcra rendezkedett be. Állapotában jobb és rosszabb periódusok váltakoztak, melyekről versei (és televíziós portréfilmek) is hírt adtak. 1999-ben, elkerülhetetlenné vált műtétjét követően reménykedőbben nézett a világra (takaréklángú bizakodásáról az operáció után, a szigligeti alkotóház parkjában készült fénykép-felvétel is tanúskodik), ám sajnos a javulás nem mutatkozott huzamosnak. Az egyre korlátozóbb élet- és mozgáskörülményeit hősiezen viselő Orbán Ottó – alkotóerejét mindvégig megőrizve – 2002. május 26-án, hat nappal a hatvanhatodik születésnapja után, az olyannyira szeretett szigligeti azilumban váratlanul elhunyt (nem közvetlenül a hosszú ideje fojtogató betegség okozta halálát). Az utolsó évtized Orbán-verseskötetei bázis-kiadója, a Magvető mellett viszonylag sok kiadó jóvoltából készültek s szinte mindegyiknek más a könyvtervezője. Vagy a címbetűket kiugrató, élénk, szokatlan borítószín-választás, a mozgalmas képiségű, színgazdag köntös jellemző rájuk – vagy a fekete–fehér színök ütköztetése. Talán nem csupán utólagos belelátás, hogy az eleven kolorit, a fedlap képzőművészeti dinamikája az étellejességhez való ragaszkodást is jelképezhetette, míg a fekete és a fehér együtt is, külön is azt a komolyságot, méltóságot hordozta, melyben már bejelentette szokásrendi, kultikus-szimbolikus különöségeit az elmúlás, a gyász.

Vegyük sorra. Az *Egyik oldaláról a másikra fordul, él* – hátsó borítóján a „Köszöntjük 1992. évi Kossuth-

díjas szerzőnket felirattal” – a Magvető műhelyét hagyta el, Horváth Péter csak tipográfiai eszközöket bevető címlaptervével. A feketét és fehéret összeszikkasztató, kizárólag a szerző (és a kiadó) nevével, valamint a műcímmel élő fedlapot 1994-ben Horváth ismét alkalmazta a Magvetőnél (*Cédula a romokon*). E kiadónál 2002-ben Pintér József feketébe burkolta az *Ostromgyűrűben* költeményeit, igaz, a borító 1. sárgás égbolt, szürkés kopár erdőség hasadékaival ékelte a sötét tömböt. Ugyanitt éjmélyi borítóval, mindössze három fehér betűsorral (szerzői név, cím, kiadó) látta el Kass János a 2002-es, *Az éjnek rémjáró szaka* című posztumusz versgyűjteményt. (Erről esik szó az alábbiakban.)

A feltűnően színes sort a Századvégnél *A kelfőljancsi jegyese* nyitotta 1992-ben (tervező – Paul Klee festményének felhasználásával – Környei Anikó). A válogatott versek egy speciális formájaként is felfogható *A költészet hatalma* (*Versek a mindenségről és a mesterségről*) a sárga és barna színt meg a kettő összemosódását aknázza ki 1995-ben a Kortárs Kiadónál, Zátanyi Tibor terve és tipográfiája szerint, kváziszövegeket (neveket) is indukáló horizonto-vertikális betűképpel. A lángoló írógép címlaprajzával és a betűbillentyűzet-címfelirattal ható *Kocsmában méliáz a vén kalóz* harsány, zöld–narancssárga attakú burkolása Kemény György nevéhez fűződik a Helikonnál, 1995-ben. A Magvető a fekete szín poétikája mellett a nyitottabb palettától sem idegenkedett (*Hallod-e te sötét árnnyék*, 1996, Szilágyi Lenke fotójának felhasználásával tervezte Várnagy Tibor; *Lakik a házunkban egy költő*, Pintér József szín- és formakontrasztos megoldásával, 1999).

Az éjnek rémjáró szaka – immár elsősorban Kass János munkássága felől nézve, de Orbán Ottó halál utáni versűzenetét sem feledve – az újabb magyar

könyvkiadás egyik legszebb könyve, legautentikusabb könyvtárgyi remeke. A *magnus luctus* tematizálódása – fekete-fehér szimbolikában elbeszélve. Az ötvenegy oldal közül az egyikken (35.) fekete alapra nyomták a fehér betűkkel szedett művet, vagyis megfordult a tipográfiai hagyomány, feleselő dialógusba került egy mű az összes többi verssel (*Dal a semmiről*). A tervező Kass a piktogram és a plakát inspirációinak végletei közt elhelyezkedő grafikai alakzatai, vonal- és foltrajzai, a szorongás, a fenyegetettség, a diszharmonia és a haláltudat élményére koncentráló – vagy diszpergált voltakban erről az élménykörről tudósító – ábrái nem egyszerűen kísérik a füzetnyi versnek. A puha borítók közé fűzött huszonnégy költemény (a félbemaradtságában is teljesnek ható kötet) szövegei irodalmi, művészetközi, sőt bölcséleti kíséretet kaptak Kass kezétől: mintegy a szövegek első, képzőművész-olvasói elemzését, vizuális reflexióját. A művész társ, a barát piktori szemszögű, a két színben és az elvontan geometrizáló formákban kifejezésre jutó olvasata: textusértelmezés, mely beleforr a befejezett egészébe már nem váló, de kompakt könyvbe. A félbetört vers-sorozatával önálló kötetnek talán nem elegendő kései Orbán-termés az illusztrációkkal együtt hiánytalan egészként hat.

Tekintetünk cikázik, csapong a relatíve szokatlan, kicsiny, majdnem négyzetes formátumú kiadvány oldalpárjainak képzőművészeti (bal) és szépirodalmi (jobb) fele, felségterületei között. E szabályszerűség alól nem egy kivétel mentesíti magát. A kép áttolulhat a versoldalra, egybefoghatja az oldalpárt, terjedelme folytán a költemény is kiterjeszkehet páratlan és a páros oldalra is. Kettős-egy módon tárulnak fel azon tartalmak, szépségek, gondolat-kezdemények és gondolat-folytatások, dilemmák és antagonizmusok, amelyeknek hamleti színpadán (hiszen a könyvcím és a mottó is Shakespeare tragédiájára és Arany János fordítására céloz) mindig a vers a főszereplő, a rajz(olat) pedig a példás önmérsékletű és épp ezért szuverén kulissza. Fekete közeg, bakacsni díszlet.

A kötet képi világának meghatározó nyitánya, szerves része az a fotográfia, amelynek elhelyezéséből következően az elcsigázott költő – mondhatni – végső

pillantást vet művére, az utolsó alkotások induló-befejezetlen sorára. Felméri töredékes testamentumát, hagyatéka utolsó árkusait. Ezen a felvételen Orbán Ottó – úgy véljük – az idős Goethére hasonlít. A lírikus-fejedelemre, akit nemegyszer tisztelgően megidézett, vagy paródiaszerű strofákban kipelengérezett. A fénykép mutathatna ereje teljében levő férfit – a portré 2000-ben készült, Bánki Veronikának köszönhetjük –, ha a szem tükre nem az éjnek rémjáró szakát félné-kutatná. A 38. oldalon a *Zsoltár* mellé rendelt, majdnem az egész papírméret betérítő, árnyrajzszerű fekete profillal Kass maga is megismétli a fényképbe égett *láthatatlan nézést*, annak irányát és vélhető tartalmait is. A rímtelen *Zsoltár*, e forrón erotikus, emelkedett szerelmi vallomás zárlatában az éj/éj-szak/rémület álomtalansággá szelődül: „És alszom én is, álomtalanul, mélyen, egyhuzamban reggelig”.

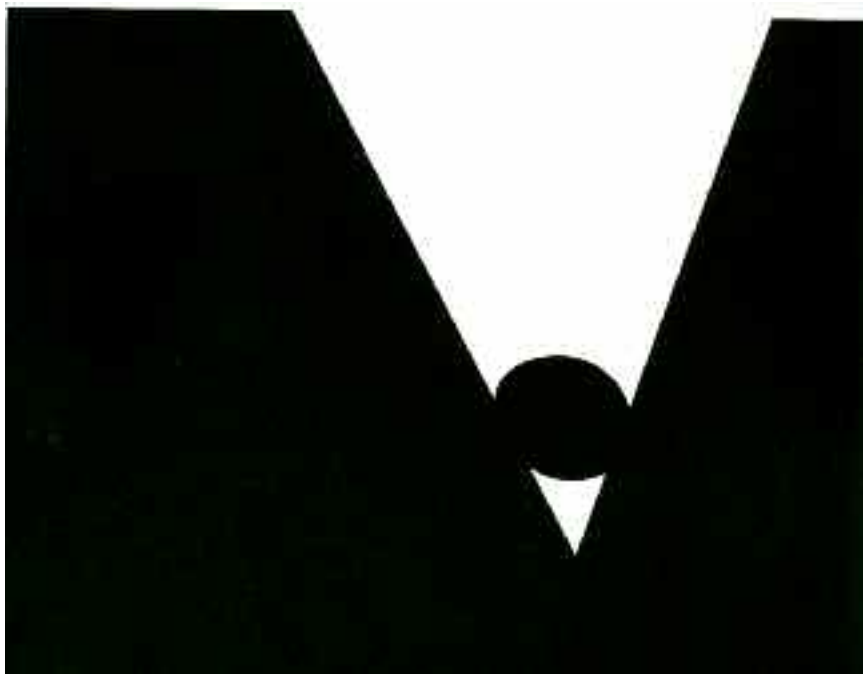
A számtalan nagyszerű könyvtervezői ötlet egyike a 30. oldalon a balról jobbra felfelé húzó, diagonálisan ránduló, vaskos 66-os szám társítása a *Dal a test fáradságáról* című nyolc sor mellé. A 77-et, a hetvenhetedik évet szokás „két kaszásnak” nevezni, a fenyegető halálra utalva. (A kasza-asszociáció a 40. oldalon nyomatékosan feltűnik, talán egy sírkő véseteként, de *A kapuboltozat alatt* című vers illusztrációjaként is. Orbán a *Dal a megrendült eszményekről* soraiba foglalta bele: „Már nem tudok másfajta verset írni, / Csak olyat, melyben a halál kaszája cseng.”) A 66 tömb-feketéjének szűk hurkai, a számok szárának visszagörbedő kampói szintén halálközelség-tartalmakat hordoznak a kontrasztszín arányai révén (immár Orbán fentebb leírt végnapjának, az épp betöltött, a versekben többször is említett hatvanhat esztendőnek az ismeretében). A hurkos alakzatot az örvénylővel kombinálja a 28. oldalon a *Dal a keserű ízről* kígyózó rajza. Kass mintázatainak roskasztó súlyát és a könyv esztétikai energiáit növeli, hogy a két versciklus közül a teljesnek mondható elsőben tizenöt *dal* kapott helyett: tehát „énekelhető”, „könnyed tárgyú” alkotás – de ezeknek illusztrációs anyaga egynemű a másodikkal, formailag vegyesebb ciklusával.

A kör és a háromszög mértani kombinációjának epikusan feltöltődő szép példája a 18. oldalon

Kass János illusztrációi
Orbán Ottó kötetéhez

Kass János illusztrációja Orbán Ottó kötetéhez

(a *Dal az egymást váltó nemzedékekről* antagónistájaként) a hatalmas verem-ék feketéjébe csúszva szorongó tojásdad „labda” vagy „mag”. A háromszög-formációk legtöbbször lándzsás elnyújtottságban, a támadás, süvítés érzetét keltve mutatkoznak: az élet ellen fegyverkeznek. Eklatáns példa: a *Dal a szélhámos reményről* két szakaszát a 6-7. oldalon veszik célba a háromszög-lövedékek, repeszek, cserepek. Epikus feltöltődésen azt értjük, hogy Kass János – alább hozunk példákat – a versek képanyagából előbb mintegy kivonja a metaforikusságot, az így munkaanyagként kapott, pőre, szinte líriatlan matériát, szövegszekvenciát azonban stilizáló gesztussal viszi be a grafika mezsgyéjébe. Átpoetizálja, amit az imént fosztott meg költői természetétől. A képzőművészeti (non)figurativitással adja vissza a verset a versnek. A háromszög-rajzolatot a női test elvonatkoztatott jeleként alkalmazó rajz (8.), mely a *Dal az idő fölemelt ujjáról* című nyolc sorhoz tartozik, ugyancsak tartózkodik attól, hogy saját „dalba” kezdjen – a vers „meztelen nő”, „Playboy” szöveg-

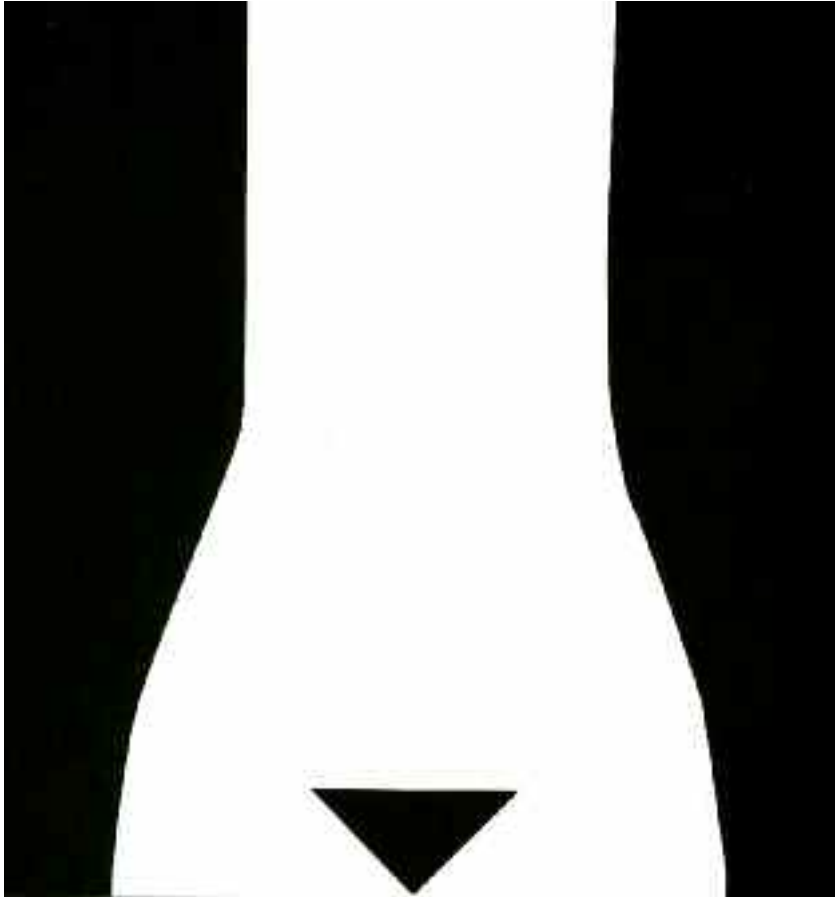
helyei nyomán –, s a női testtorzót nem is csupán ehhez az egy műhöz rendeli. Kass illusztrációi általában ikerülnek ugyan a szomszédos lírai darabban, de maguk is ciklusban lélegeznek, nagyobb kompozícióvá is összeállnak.

A sokféle variáció közül a két szélsőséget: a tömött és vonalszerű rajzot említjük még. A tömöttek – néhány más típusú ábrához hasonlóan – erősen antropomorfizálódnak. Az *özönvízhez* a 46. lapon Noé még vonal-eső verte bárkájának az Aráton megfeneklett sziluetttje járul („Eláll a francos eső negyven nap után...”), de az összkép egy nagykalapos vándor sziklatestének körvonalait, matériáját is megképi. Az illusztráció hűségesen követi a költemény mögöttes cselekményes rétegét (biblikusságát), viszont az Orbán által a bugyborgó, kissé szabályszerűtlen szonett sorokban erős kritikával illetett „Mindenható” átalakul az említett, arcavesztett sziklalakká. A 48. oldalon, a *tigris bajusza* mellett egy emberalak (vagy hegyes szárnyú madár, sötét angyal?) fej nélküli teste húz el átlósan, a rajzoldalakon margó nélküli könyv széle felé (kifelé, a semmibe)

tartva. A fonal/vonal-rajzok legegyszerűbbike, s talán legszebbike is a *Dal a kockázatról és a mellékhatásról* ikre: a teljes fekete oldalon (nem pontosan középen) lefutó fehér, „felező”-szétvágó-szétválasztó huzal (13.). Ez egybecseng ugyan a vers „Egy cénaszálon függ az életed” indításával, ám Kass most sem dústítja „történetessé” e kijelentést, sőt: szublimál, absztrahál. A függőlegesében csak impliciten érvényesül a függés.

A *Dal a fagyban lobogó lángról* túloldalán (11.) a fehér szín túlhatalmát középen a kecses, stilizált lángforma feketéje világítja-lengi át (mintha a kérelhetetlenség paragrafus-jele is lenne egyben). Orbán Ottó e nyolc sorban így ír az elmúlás túléléséről: „A dolgok kezdetén sötétlő szén virága / A párzó sej-

tekből kihajtó szerelem. / Emberi, tehát vak és szélszélyes a drága, / És a bolondját járatta velem. // Mert túlél minket, mint az idegek kémiaját az eszme, / Mely születőben oldott vegyszerként habzik az agyban. / Most kezdődik minden, nincs semmi veszve, / Lobog a cingár láng a világvégi fagyban”. Kass János illusztrációi illúziótlan továbbélés-lángként fehérülnek-feketéllnek a fekete-fehér halál-fagyban. A képzőművész a posztumusz kötet rajzaiból állított nagyszerű emlékkő-sort költő barátjának. Most, hogy már Kass sincs köztünk, eltöprenghetünk, Orbán Ottó, aki külön gyűjteményben is közzétette megidéző, hommage-os, köszöntő és gyászoló költeményeit, milyen nagyszerű nekrológ-verset írt volna Kass János emlékezetére.

Kass János illusztrációja Orbán Ottó kötetéhez

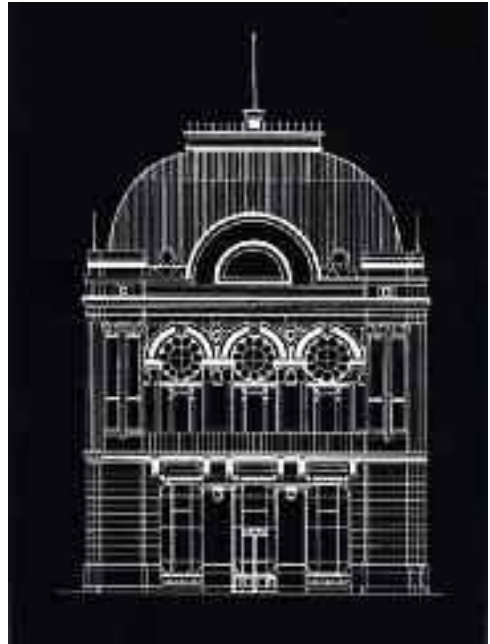
Orbán Ottó otthon, 2006. december 25. Fotó: Bánki Vera

Részlet a Kass és a Zene című kiállitásból. Kass Galéria, 2015

A Kass Szálló rajza

A FLAME IN THE COLD

The collections of poetry Ottó Orbán wrote in his last decade were published by several publishers, with different designer for almost every one. They are characterised either by the unusual choice of bright cover colour, full of movement, emphasising the letters of the title, or by the juxtaposition of black and white in the pitch black of János Kass's 2002 posthumous collection of poetry *Az éjnek rémjáró szaka*, ("The very witching time of night") with only three rows of white letters (author's name, title, publisher). The author, a literary historian and critic, considers it one of the finest books, one of the most authentic masterpieces of the book as object, to come out of recent Hungarian publishing. The thematization of *magnus luctus* – narrated in black-and-white symbolism. (...). Kass's graphic forms, positioned somewhere on the continuum between pictograms and posters, his line- and patch drawings, his figures concentrating on the experience of vulnerability, disharmony, and prescience of death, do more than merely accompany this booklet of poems. In two-tone abstract geometric forms this fellow artist and friend has given a painterly reading, an interpretation of the text, sealing the compact volume, which can no longer become a completed whole. The work of the late Orbán, which alone would not be sufficient for an independent volume, seem a complete whole with the illustrations. With the drawings for this posthumous volume the artist has erected a splendid series of memorials to his poet friend.